

A magyar nyomdászat-történelem egyik fehér foltja: a könyomtatás

A MAGYARORSZÁGI LITOGRAFIA ARANYKORA (Harmadik rész)

Timkó György

Mint korábban már szó volt róla, a könyomtatás magyarországi kezdetéről nem sokat tudunk. A későbbiekéről, a 19. század második felének litográfiájáról, könyomdászatáról már valamivel többet, de korántsem eleget. A 20. századéről meg úgyis szólván semmit!

August Pettenkoffen: Az 1848-as szabadságharc egy jelenete: felkelők a korabeli, jellegzetes parasztviseletben

Említés történt már, hogy dr. Ballagi Aladár 1878-ban megírta, A magyar nyomdászat történelmi fejlődése című – korántsem teljes és részletes – művét, melyet a Franklin Társulat adott ki. Ballagi – a nyomdákat vizsgálva – a könyomnyomdákat nem különítette el élesen a könyvnyomdáktól. Tőle tudjuk, hogy az 1850-es években a hatóságok sok akadályt állítottak a nyomdaalapítások elé. Ezért aztán 1852 és 1860 között Pesten nyolc, Budán kettő, a vidéki városokban tíz könyomó üzem működött, többnyire köznapi munkát végezve (magas áron), kiemelkedő igényesség nélkül. 1860-tól kezdődően jelentősen fejlődött a magyar könyomtatás: külföldről az

újabb találmányú gépeket hozták be, egyre több olasz és német kőmetsző és könyomó keresett munkát nálunk, és így lassan elterjedt a színes könyomtatás és a körül történő krétanyomtatás.¹ Más forrásból az is ismeretes, hogy a híres müncheni, bécsi és párizsi litográfiai nyomdákéval azonos szintű művészi gravurák² is kikerültek a magyar könyomdák közül.

Ballagi írja a fent említett könyvében: „Könyvnyomdászatunk 1867-ben fölszabadult a privilégium-szerzés³ kényszeréről, minek következtében Budapesten néhány év alatt még nyolc, a vidéken pedig mintegy tizenöt ilyen új intézet keletkezett, úgy hogy polgári könyomdánk száma csakhamar 43-ra szaporodott.

Ezen sokszorosító iparág, mint másol, úgy nálunk is haladt. A művészi kivitel dolgában elérjük már, vagy legalább megközelítjük a kor színvonalát. Sőt a budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése szerint, a boros palackokra való ízléses címpajzsainkkal (vignette) még Ausztriát és Németországot is fölülmúljuk. [...] Némelyik könyomda, mint különösen Patakié, melynek évi forgalma 25-30 ezer forintra rúg, és húsz munkást foglalkoztat, valamint a Grund-féle intézet, ma már csak nem mindazon művészeti munkákat szolgáltatja, melyekért előbb Osztrák-, Német- vagy Franciaországhoz kellett fordulnunk. Jövedelmezőnek azonban a foglalkozás ezen ága mégsem mondható, minek oka sok mindenféle körülményben rejlik.

Igen érezhető csapást mért a könyomásra a *horgany-étetés* (zinkographia) föltalálása és alkalmazása. E módon ugyanis, a legfinomabb rajzokat oly olcsón, szépen és gyorsan lehet sokszorozni, hogy a könyomás ezen, korábban általa elfoglalt

1 Litográfiai krétával kőre készült rajz sokszorosítása.

2 Litográfiai vésetes munka. A követ feketére színezett gumilappal bevonták, majd karcoló tűvel (fordított képpel) belekarcolták a rajzot, mely felvette a zsíros festéket, a sértetlen gumirész a zsíros festéket visszalökte.

3 A privilégium sajátos jogszabály volt abban az időben (melyet 1867-ig hazánkban is alkalmaztak). Egyrészt jelentette a szabadalom oltalmát, másrészt azt a kizárólagos jogot, hogy a szóban forgó eljárást az adott országban csak az arra engedélyt kapott személy gyakorolhatja. Később ez utóbbi nem feltétlenül kötődött a feltaláláshoz, és több személy is megkaphatta. A nyomdák fölötti állami cenzúrának kitűnő eszköze volt ez.

térről egészen leszorult. Néhány budapesti könyvnyomó intézet tehát azzal segített magán, hogy a horgonyvetést [a cinkográfia] közönségesebb illusztrációk többszörösítésére alkalmazásba vette, és pedig jó sikerrel.

Másik veszedelme a könyvnyomóipar magániparnak, hogy mióta a magyar kormány állami nyomdát állított fel, melyben egyszerre tíz új kéziszajtó és nálunk az első gyors kőszajtó kezdett dolgozni: az oda alkalmazott iskolázott munkások, továbbá az állami munkák is elvonattak tőle. [...]

Az 1867-től 1872-ig tartó hatalmas gazdasági lendület mellett, ezen állami és hatósági sajtók működése dacára, a magániparnak is elég dolgot adtak a nagy számmal keletkező részvénytársulatok. De már 1873 óta rávirradtak a nemszeretemenapok. Könyvnyomóink annyira nehéz helyzetbe sodortattak, hogy még az akkori, aránylag bizonyos csekély számban sem bírtak fennmaradni. Sőt a nagy válságot⁴ kiállott kőszajtók közül is, valószínűleg szintén meg fog még néhány szűnni, mint-hogy tipográfiai és az amerikai gépek, melyek egyszerű kezelés mellett olcsón dolgoznak, egészen elveszik tőlük korábbi foglalkozásuk némely ágait. Könnyen érthető tehát, miért nem szerel föl a három legnagyobb budapesti részvény-könyvnyomda litográfiát, ami a mondottak szerint hasznot ugyan nem hajtana.”

Ballagi Aladár könyve utáni időből ránk marad a Magyar Királyi Államnyomda 1882. évi felszerelésének leírása. Ebből tudjuk, hogy volt ott egy könyvnyomtatási gyorsajtó és hat darab kő kéziszajtó. (Természetesen többségében magasnyomtató gépek tették ki a gépállományt.) Ez, hogy megőrizzenek a nyomda felszerelésére vonatkozó adatot – talán a kivételnek számító Egyetemi Nyomdát leszámítva – sajnos, nem volt jellemző, mert bár több nyomda megíratta történetét (a 20. században), de azokban a gépi felszerelésekre többnyire általánosságok, összesítések olvashatók, változásaira sehol nem történik említés. Jellemző példa erre az 1968-ban írt Athenaeum nyomdatörténet, melyben az olvasható, hogy 1898-ban költözött új nyomdapolatájába, de a könyvnyomó részlegéről mindössze annyit tudhatunk meg, hogy a földszinten, a Miksa (ma Osvát) utca felé eső fronton volt a könyvnyomda gépeinek egyik része, a másik fele az első emelet utcai részére került a könyvnyomó gépekkel együtt. A századfordulón három könyvnyomó gyorsajtó működött, melyeken

nagyobb méretű, sokszínű nyomtatványok készültek. A nyomdának külön kőrajzoló részlege volt. A kőraktárt a pincében helyezték el. – (A Pallasról még ennyit sem tudunk, pedig ott is volt könyvnyomtatás.)

Azt nem lehet tudni, hogy Steinhofér Károly könyvnyomdász volt-e, de A könyv története című tanulmányában (1915) hasonlóan járt el: „A mellékágazatok közül mindenestre kiemelkedett a kő- és színes nyomás. [...] A könyvnyomtatás [...] nagyfokú átalakuláson ment keresztül, és ma már a tökély oly magas fokára emelkedett, hogy a grafikai ágak terén szinte uralkodó szerepet játszik. A színes nyomáshoz kétségkívül legalkalmasabb a könyvnyomtatás.”

Az idézetekből kitűnik, hogy a magyarországi könyvnyomdászatról nem sokat tudunk meg. A legtöbb információ Nagy Zoltán doktori értekezéséből ismeretes, mert ő kutatómunkát végzett, s azt a keveset, ami található volt, csokorba szedte, azonban – sajnálatosan – figyelmét elsősorban a könyvnyomdászati kialakulásának kezdetére, majd a litográfiák stílusértékelésére helyezte. Így azután a 19. század közepétől meginduló könyvnyomdászati kibontakozás történetéről már nem sokat tudunk tőle sem.

A teljesség igénye nélkül: jelentősebb könyvnyomdák a 19. század második felében a következők voltak: Kunossy és Réthy (a Bank és a Vadász utca sarkán), Langer Ede (Zsibárus utca, ma Párizsi utca a neve), Beck F. (Ország út, ma Bajcsy-Zsilinszky út), a Légrády Testvérek is könyvnyomdaként indult (a Két Sas utca és a Fő út szögletén, mely ma Sas és Arany János utca), Deutsch Mór (Bálvány utca, ma Október 6. utca), Heisler J. (Várkert rakpart), Rigler József Ede, Posner Károly Lajos, Ullmann József (Régiposta utca), Birkholz és Vajda (Nádor utca), Pressburg Frigyes (Arany János utca), Kellner és Mohrlüder, Laufer Vilmos (Arany János utca), Horn és Czóbel (Szervita tér), Oberbauer és Czóbel (Nádor utca; ezt megvette Bloch Manó, majd Kosmos Nyomda lett, és ebből alakult meg a Globus Nyomda).

Bármilyen furcsa is, de a magyarországi litográfia európai hírű kibontakozása az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak köszönhető. Ez a történelmi esemény fölírta az országot, és az emberek figyelme a történések felé fordult. A 19. században soha egyetlen esemény nem gyakorolt olyan hatást a litográfiára, mint ez. A kőrajzolók (a litográfusok) részint saját rajzaik, részint mások

⁴ Az 1873-as bécsi gazdasági válságról, gazdasági összeomlásról van szó.

Barabás Miklós:
A falusi tanács

által készített rajzok és festmények⁵ közkinccsé tételével kívánták az eseményeket bemutatni.

1973-ban Rózsa György és Spira György összeteli Alap Kiadóvállalata megjelentette a *Negyvennyolc a kortársak szemével* című könyvet. (Ma – változtatás nélkül – nyugodtan ki lehetne adni a *Krónika-sorozatban*.) Az egykori dokumentumokat nem számolva, ötszázötvenhárom képben mutatja be a történelmi eseményeket, melynek negyvenhat százaléka litográfia! A maga kétszáznegyvenhat ábrázolásával a litográfiának volt a legfőbb szerepe a forradalom és szabadságharc bemutatásában – a rézkarc, a rézmetszet, a festmény, a vízfestmény, az acélmetszet, a fametszet, a rajz és a ceruzarajz mellett.

Sok litográfiáról nem tudjuk, kik voltak az alkotói. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy a magyarországi első litográfusok külföldiek voltak, elsősorban németek, de voltak közöttük franciák és olaszok is. Az 1830-es, 1840-es években már feltűnnek a magyar kőrajzolók is (Vietorisz Antal, Grimm Vince, Sterio Károly, Marastoni József és mások).

A század közepén már tekintélyes számban voltak jelen a magyar kőrajzolók a könyvnyomdáknál (Ágost Frigyes, Szamosy Elek, Grund Vilmos, Rohn Alajos). – A legnagyobb két litográfusunk kétségkívül Barabás Miklós és Szerelmey Miklós volt, akikkel érdemes bővebben megismerkednünk.

Bielz Mihály 1822-ben alapította meg országunk első vidéki könyvnyomdáját Nagyszébenben, akinél Barra Gábor megtanulta a könyvnyomdász mesterségét. Ezt követően Kolozsváron könyvnyomdát alapított, mely nemsokára Erdély legtekintélyesebb ilyen nyomdája lett. Barra Gábor legnagyobb érdeme, hogy megtanította a 19. századi egyik legnagyobb festőnket, *Barabás Miklóst* a litográfia művészetére. Barabás ezt élete végéig (1886) művelte, és a litográfiában a legnagyobb művészünk volt. Ő volt az első olyan magyar festő, aki művészetéből meg tudott élni. Ezt az tette lehetővé, hogy az arcképfestés minden műfaját és technikáját kiválóan ismerte. (Kiemelkedő arcképei: Széchenyi, Kossuth, Bem, Petőfi, Liszt. – Egyik leghíresebb képe a Vásárra induló oláh család.) Jelentős része volt abban, hogy Pest művészi központtá vált.

Történelmi és irodalmi nagyjaink közül kevesnek ismernénk arcképét Barabás Miklós litográfiája nélkül. Az említettekén kívül még néhány név, akinek arcképét Barabás litográfiájának köszönhetjük: Szalay László jogtudós és történetkutató, Jósika Samu báró, erdélyi kancellár, Táncsics Mihály, Vasvári Pál, Vajda János, Jókai Mór, az ifjú Arany János, Degré Alajos (író, publicista), Czuczor Gergely (pap-költő), Nyáry Pál, báró Kemény Zsigmond (író, a békepárt szellemi feje), Kazinczy Gábor (Zemplén megyei képviselő, vezérszónok),

⁵ A festő- és rajzolóművészek egyedi alkotásait litográfusok köre ábrázolták, és ezáltal váltak azok közkinccsé. Tehát a litográfusok vagy saját műveket rajzolták egyenesen köre (ez Barabás Miklósról jellemző), vagy hol magukét és másokét, vagy csak másokét.

Szerelmey Miklós: *Tehetősebb jászberényiek a Jászságban*

Kiss Ernő altábornagy, Görgey Artúr; de ő rajzolta kőre az aradi tizenhárom vértanú tablóját is.

A másik kiemelkedő magyar litográfus (és könyvnyomdász) Szerelmey Miklós volt. Ő 1803 és 1875 között élt. Mérnök, feltaláló, író, de mindenekelőtt litográfus volt. – Szerelmey műszaki akadémiát végzett Bécsben. Utána katona, majd Itáliában mérnökkari tiszt lett, de később leszerelt. Párizsba utazott, ahol megtanulta a litográfia művészetét. Részt vett 1830-ban a Bourbon-restauráció elleni forradalomban. Csatlakozott a belga függetlenségért harcolókhoz is, és a harcokban megsebesült. Gyógyulása után előbb Bécsbe, majd Pestre költözött, ahol 1845-ben megnyitotta könyvnyomó intézetét. Itt készült hazánkban az első színes könyvnyomtatás. Kiemelkedő munkája a Magyar hajdan és jelen című műve, mely a színes litográfiai eljárások mintakönyve egyben. Ő adta ki az első magyar nyelvű politikai élcslapot (Charivari címen, mely macskazene, zenebona jelentésű) saját litográfiai illusztrációival. Ő ismerte fel elsőnek a Balaton jelentőségét, melyről 1848-ban könyvet adott ki (Balaton Album). – A szabadságharc alatt alezredeként szolgált a forradalom ügyét. A komáromi vár nyomdáját is vezette, mely akkor ötmillió forint névértékű

Kossuth-bankót nyomtatott. A szabadságharc bukása után emigrált. 1850-ben Londonban élt, ahol saját litográfiaival képalbumot jelentett meg Magyarország 1848–49 címmel. – Az 1862-es világkiállításán technikai találmányainak egész sorát mutatta be. Kiemelkedett közülük a Silicat zopissa nevű kőkonzerválója, melyet száz éven át gyártottak. (Angliában ma is az általa alapított s nevét viselő vállalat restaurálja a londoni kőépületeket.) – 1874-ben betegen hazatért, majd egy év múlva meghalt. Sírja a Kerepesi temetőben található.

Szerelmey Miklós 1848–49-ben következetesen – a maga sajátos gúnyrajzaival – azokat a baloldali erőket támogatta, amelyek a forradalmat következetesen, megalkuvás nélkül végig kívánták vinni.

A névsort folytathatjuk egy Magyarországon dolgozó litográfussal, Franz Eybl munkásságával. Kiváló, művészi vénával megáldott litográfus volt. Neki köszönhetjük – többek között – a következő ábrázolásokat: Gróf Széchenyi István, Kölcsey Ferenc, Bezerédj István (Tolna megye ellenzéki követe), báró Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Desseffy Aurél, Klauzál Gábor (Csongrád megye ellenzéki képviselője), Majláth György (a felsőház elnöke 1849-ben), Szent-Iványi Károly (Gömör megye kormánybiztosa), Hunkár Antal (Veszprém megye kormánybiztosa), gróf Teleki László (a forradalmi Magyarország párizsi követe), Ferenc József (az ellenforradalom ifjú császára), Szögyény László (az ellenforradalmi helytartótanács elnöke), Palóczy László (radikális miskolci képviselő) – és az általa megörökítették sorát lehetne folytatni.

A számos ismert és ismeretlen nevű litográfus sok-sok művészi rajza igazolja, hogy a magyar litográfia csúcspontja volt az ő alkotómunkájuk időszaka.

Az évszázad utolsó negyedében a litográfia elvesztette korábbi elsőségét a képsokszorosításban, mert a fényképezés elterjedése, az új eljárások (fotó- és autotípia) meghonosodása háttérbe szorította. Ekkor a merkantil nyomtatványok készítése került előtérbe. A századforduló táján azonban volt még a magyar litográfiának egy felfelé ívelő korszaka, mely Rippl-Rónai József⁶ nevéhez köthető. Ő franciaországi tapasztalatai alapján kőre rajzolt színes plakátjait és sok más alkotását. Ezekkel megteremtette és felvirágoztatta a modern magyar litográfiát. (A plakátkészítés meg is maradt a 20. század közepéig a magyar könyvnyomdászatban.)

6 Rippl-Rónai József (1861–1927) festő, grafikus, iparművész, a posztimpreszionizmus legjelentősebb magyar képviselője.